

*С.О. Стасенко*

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

## ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА АПОЛОГІЯ ХРИСТІЯНСТВА У ТВОРЧОСТІ Б. ПАСКАЛЯ

У статті розглядаються основні аргументи філософії Б. Паскаля, в яких дається обґрунтування християнства як релігії, що відповідає глибинній сутності і природі людини. На підставі аналізу творчості Б. Паскаля робиться висновок про те, що екзистенціально-онтологічна аргументація Б. Паскаля є в методологічному аспекті більш зручною, ніж шлях порівняльного аналізу різних релігій, для обґрунтування християнства як релігії, що відповідає глибинним сенсам буття людини.

**Ключові слова:** апологія, екзистенціальний досвід, філософія Б. Паскаля, християнство, розум, віра, онтологічний доказ.

У християнстві можна виділити кілька аспектів – обрядовість, теологію, моральну практику та інші. Всі вони є значущими в рамках цього смислового універсуму, але, мабуть, найбільш значуще місце в християнстві займає екзистенціальний аспект, що виражає певні вихідні смисли буття людини у світі. Екзистенціальний досвід християнства є складним для вираження, і Б. Паскаль був одним з тих небагатьох авторів, якому вдалося виразити екзистенціальний досвід християнства, уникаючи складної богословської термінології, релігійних та літургійних нюансів тих чи інших напрямів у християнстві.

Творчість Б. Паскаля є цікавою також тим, що до нього сходять тенденція екзистенціальної інтерпретації християнського досвіду як досвіду віднаходження себе і розкриття змісту свого буття, що представлена такими видатними мислителями, як С. К'єркегор, Л. Шестов, М. Бердяєв, Г. Марсель, К. Барт та ін. Стосовно Б. Паскаля можна також сказати, що в його творчості вперше в європейській філософії були розкриті сутнісні смисли християнства, які свідчать про внутрішню відповідність основних положень християнства глибинним пластам буття людини. Цікаво, але мислитель, який серед безлічі філософів Нового часу висловив ідею універсальності християнства найбільш повно, з формальної точки зору не залишив систематизованого твору, а лише зібрання розрізнених фрагментів. Більш того, основний твір Б. Паскаля, що присвячений апології християнства, так і залишився незавершеним. Можна сказати, що традиція афористичного письма в цілому є притаманною французькій думці. І поряд з Б. Паскалем, в цьому контексті можна згадати М. Монтеня, Ф. Ларошфуко, Ж. Лабрюєра, у ХХ ст. – Алена, які тяжіли до філософської есеїстики, на відміну, наприклад, від німецьких філософів-систематиків. Але можна відзначити й інше: шлях у глибину людського буття виявляється, за словами М. Бахтіна, принципово незавершеною промовою, сповіддю, у якій принципово неможливо поставити смислово крапку. Тому і аналіз паскалівської творчості є завжди і неминуче незавершеним, і його творчість буде породжувати все нові і нові інтерпретації і коментарі.

У даному випадку метою запропонованої інтерпретації творчості Б. Паскаля є з'ясування його розуміння християнства як, насамперед, певного екзистенціального досвіду, що виражає початкову структуру буття людини і є у цьому відношенні аспектом певної онтологічної істини про буття людини у світі.

Дослідницька література, що присвячена творчості Б. Паскаля, представлена досить широким колом авторів. Слід згадати ряд оглядових робіт Л. Гольдмана [1], Г.Я. Стрель-

цовой [2], Б.Н. Тарасова [3], на певні положення яких спирається дана робота, серед українських авторів – це коментарі В. Малахова, В. Скуратівського, О. Хоми до видання «Думок» 2009 р. [4]. Ті чи інші теми і розділи філософії Б. Паскаля досить часто згадуються в різних статтях, есе, дослідженнях з історії культури. Однак **метою даної статті** є не стільки історико-філософський аналіз творчості Б. Паскаля, чому присвячені вищезазначені, а також досить велика кількість не згаданих тут праць, а виявлення тих аргументів, які використовуються Б. Паскалем для обґрунтування універсальності християнської релігії.

Як зазначає Б. Паскаль, «велич і нікчемність людини є настільки очевидними, що істинна релігія неодмінно повинна вчити нас тому, що в людині є певна велика підстава для величі і велика підстава для нікчемності» [5, с. 120]. Отже, замість способу порівняльного аналізу всього різноманіття існуючих релігій Б. Паскаль вибирає інший, методологічно більш зручний шлях – виходити з самого християнства в аспекті змісту його духовного досвіду, щоб потім продемонструвати відповідність цього досвіду глибинному змісту людської природи і тим самим обґрунтувати християнство як істину релігії, тобто реалізувати основне завдання апологетики як такої.

Цю особливість паскалівського підходу відзначає одна з найбільш видатних російських дослідників творчості Б. Паскаля Г. Стрельцова. У своїй роботі «Паскаль і європейська культура» вона зазначає, що «жодна релігія, згідно з Паскалем, крім християнської, не розуміє настільки добре людину у всій її суперечливості, складності і багатолітності, а тому жодна з них не є істинною. Він зводить “таємницю антропології” до “таємниці теології”, виконавши операцію, прямо протилежну тій, яку 200 років по тому здійснить з позицій войовничого атеїзму Л. Фейєрбах» [2, с. 247].

І нижче слід виділити основні пункти відповідності певних особливостей людської природи, які, згідно з Б. Паскалем, пояснюються тими чи іншими положеннями християнства.

По-перше, дуалізм людської природи, який відповідає християнському розумінню людини як дуальної, або, якщо скористатися терміном С.Л. Франка «монодуальної» істоти. Згідно з Г. Стрельцовою, «нездатність людини «знати все», так само як і «не знати нічого», словом, парадокс істини легко, на переконання Паскаля, пояснюється вірою в первородний гріх і його спадкоємність. У «таємниці первородного гріха» Паскаль знайшов універсальний ключ до пояснення багатьох загадок і парадоксів людського буття, в тому числі загальної його антиномії – величі і нікчемності людини» [2, с. 247]. Первородний гріх пояснює те, що в первісному проекті людини як істоти, що створена досконалим Богом, було зіпсовано і доведено до стану нікчемності: усвідомлення людиною своєї величі як суб'єкта «мислячого» на тлі відсутності розуму у всьому нескінченному Всесвіті, прагнення людини до істини заради неї самої і моральне бажання ставати кращою, любити добро і ненавидіти порок сусідить з розумінням людиною своєї нікчемності, як «очерету», «крапельки» в нескінченності, недосконалості пізнавальних здібностей і можливостей людини, неможливість повної досконалості й перемоги над пороком і злом у житті лише своїми зусиллями.

Вплив августиніанства, що вгадується в паскалівській рецепції фундаментальних християнських принципів, приводить до трагічного розуміння людського буття на індивідуальному і соціальному рівнях і викликає тільки одну реакцію, що виражена у словах Августина Аврелія із «Сповіді», які були висловлені ним, правда, з приводу твору Цицерона: «Мені раптом остогиділи всі марні надії; безсмертної мудрості бажав я в своєму неймовірному серцевому сум'ятті і почав вставати, щоб повернутися до Тебе» [6, с. 37].

По-друге, трагізм людини і неминучість смерті, які, згідно з Б. Паскалем, долаються через звернення до християнської ідеї спасіння. Згідно з Г. Стрельцовою, «“спасіння” Паскаль розуміє, по-перше, як подолання меж природного життя і продовження життя душі після смерті тіла, по-друге, як позбавлення людини від первісної природної гріховності (в результаті спадкоємності первородного гріха)... від нещастя і страждань і здобуття щастя і блаженства з Богом» [2, с. 256]. Як про це пише сам Б. Паскаль: «Із свідомості своєї нікчемності народжується відчай. Із гордині народжується самовдоволення. Боговтілення показує людині міру його нікчемності через велич засобів, що необхідні для його зцілення» [2, с. 172].

По-третє, ідея особистого Бога відповідає глибинній людській потребі у досконалості, гармонії, одкровенні, причому ця ідея саме особистого Бога, а не дійсного Абсолюту, не абстрактного, висловлюючись словами Ф. Бекона, «вищого принципу природи». Як про це сказав сам Б. Паскаль у своїй відомій формулі: «Бог Авраама, Бог Ісаака, Бог Якова, а не Бог філософів і вчених ... Бог Ісуса Христа» [2, с. 327]. Ідея особистого Господа і Спасителя, яка втілюється в особистості Ісуса Христа, виражає людську потребу в розумінні і досконалості, яка, згідно з християнством, є недосяжним виключно людськими зусиллями. Згідно з Б. Паскалем, людина осягає Бога в Його любові і милосерді. Як зазначає Б. Паскаль, «у серця є свій розум, який недоступний розуму» [2, с. 189]. І Бог осягається через Ісуса Христа серцем, а не розумом. Потреба в особистому Богові виявляється, таким чином, глибинною потребою людського буття. І саме в особистості Ісуса Христа і через Ісуса Христа людина зможе подолати і вирішити трагічні протиріччя свого буття, які принципово неможливо вирішити силами і доводами тільки розуму.

У такому розумінні можна побачити подальший підхід до християнської релігії, що був запропонований І. Кантом, який обмежив, за його словами, місце розуму, щоб дати місце вірі. Згідно з І. Кантом, ідея особистого Бога, безсмертя душі і посмертного спокутування та інші фундаментальні ідеї християнства повинні відповідати дійсності, щоб моральна практика людини отримала своє вище виправдання. Зокрема, в «Критиці практичного розуму» він заявляє: «Так моральний закон через поняття вищого блага як об'єкта і кінцевої мети чистого практичного розуму веде до релігії, тобто до пізнання всіх обов'язків як божественних заповідей, не як санкцій, тобто довільних, самих по собі випадкових повелінь чужої волі, а як невід'ємних законів кожної вільної волі самої по собі, які, однак, необхідно розглядати як заповіді вищої сутності, тому що вищого блага, яке моральний закон зобов'язує нас мислити предметом наших прагнень, ми можемо очікувати тільки від морально досконалої (святої і благої) і разом з тим всемогутньої волі, отже, завдяки відповідності з цією волею» [7, с. 380]. І хоча позиція І. Канта щодо християнської релігії не є вільною від протиріч, тим не менш, вона є однією з найбільш значних спроб примирити зміст християнської релігії з вимогами розуму.

Специфіка розуміння Бога як особистого Спасителя, що є характерною для творчості Б. Паскаля, ніби відроджує тезу Тертуліана «вірую, бо абсурдно» в первинному розумінні: необхідність віри впливає не стільки з раціональних, скільки з більш високих, більш глибинних підстав. Віра є явищем надрозумовим, тому вона не зводиться виключно до доводів розуму.

Справа в тому, що Б. Паскаль не виступає проти розуму і не є прихильником чистого ірраціоналізму в питаннях християнської віри. Але в цьому моменті своєї апології Б. Паскаль ніби протистоїть всій традиції європейської філософії, яка інтерпретує Бога в термінах природної теології і доводить його існування за допомогою логічних умовиводів. Так, Аристотель у «Метафізиці» заявляє, що Бог, який розуміється як Першопричина, є предметом філософії, і сама філософія є в цьому відношенні «божественною наукою,

володіти якою пристало швидше Богові, ніж людині». Середньовічним схоластам довелося докласти значних зусиль, щоб об'єднати раціональну теологію Аристотеля, яка завершує його філософію, з духовним досвідом християнства. При цьому їм довелося констатувати, що осягнення Бога можливо двома шляхами: раціональним, за допомогою «природного» світла розуму, і шляхом одкровення. Дана концепція, що отримала назву «теорії двоїстої істини» фактично констатувала, що для розвитку знання немає потреби звертатися до духовного досвіду християнства, тут досить звернення до «природного» світу, доводів розуму, тобто теорія двоїстої істини певним чином сприяла зростанню і розвитку природознавства, що стверджують ряд досліджень з історії науки [8]. При цьому досвід одкровення опинявся ніби поза полем зору раціонального мислення. Однак Б. Паскаль включає цей досвід у сферу раціонального аналізу, в рамках своєї специфічної методології, про яку було сказано вище, не зводячи його, однак, до сукупності лише раціональних доводів і дефініцій.

Інша теза Тертуліана, яка отримує нове життя у творчості Б. Паскаля – «Душа за природою християнка». Фактично в ньому йдеться про те, що глибинні сенси християнської релігії відповідають глибинним пластам людського буття. І внаслідок своєї природності для людини християнство потребує не стільки раціональних доказів положень віри, скільки того, щоб звернути увагу свідомості на його християнський фундамент.

Це положення пов'язане з четвертим аспектом аргументації Б. Паскаля, яка встановлює відповідність між основними положеннями християнства і глибинними пластами буття людини в світі, – методологією розгляду ідеї одкровення, оскільки християнство є релігією одкровення і раціональним пізнанням. Аргументація Б. Паскаля щодо християнського одкровення являє собою сукупність антиномічних положень, які деякі автори вважають ніби прообразом знаменитих антиномій І. Канта. Метою цих антиномічних конструкцій є відволікання уваги людей від звичайної заглибленості в поточні справи, висловлюючись словами М. Гайдегера «занедбаності в світі», з рідкісним зверненням до формально-обрядової сторони християнства і залучення до живого змісту християнської віри.

Для ілюстрації природності і прийнятності християнства для людини Б. Паскаль використовує приклади з формальної логіки і теорії ігор. Найбільш яскравою ілюстрацією є знамените «парі Паскаля»: «Тут від вас нічого не залежить, ви вплетані в цю справу. На що ви поставите? Подивимося; оскільки треба вибирати, подивимося, де для вас менше збитку. Ви можете втратити дві речі: істину і благо, і дві речі ви можете поставити на кін: ваш розум і вашу волю, знання і блаженство, і двох речей страшитися ваша природа: омани й нещастя. Оскільки вибирати неодмінно треба, для вашого розуму за будь-якого вибору збиток буде однаковий. Цей довід відпадає. Але ваше блаженство? Зважимо виграш і втрату, якщо ви ставите на решку, тобто на Бога. Розглянемо дві можливості: якщо ви виграєте, то виграєте все, а якщо програєте, то не втрачаєте нічого; робіть же вашу ставку швидше» [5, с. 187].

Якщо сприймати ці міркування як доказ істинності християнської релігії, то доведеться констатувати, що вони являють собою чергову модифікацію так званого «онтологічного доказу» зі всіма труднощами, що випливають з нього. Фактично «онтологічний доказ», який широко застосовується в християнській теології, «обґрунтовує» існування не тільки Бога християнської релігії, але рівною мірою – богів інших релігій, як і всю безліч забобонів, які не підтверджуються раціонально, але вимагають віри в істинність своїх тверджень.

Але якщо розглядати дане «парі» не як доказ, а як ілюстрацію, то фактично воно вказує на специфічний спосіб релігійної аргументації, який, не ігноруючи формальних

аспектів, логічної правильності, виходить з відмінних, порівняно, наприклад, з буденною свідомістю, підстав, і відповідно, приходять до інших висновків. При цьому, слід підкреслити, зберігається формальна правильність міркування, його відповідності основним правилам і нормам логіки.

У цьому сенсі, якщо враховувати підстави міркування як вихідні підстави пізнання і не ставити питання про їх істинність, слід констатувати услід за багатьма теологами несуперечність Біблії як джерела і вихідної підстави міркування у сфері релігії, яке, виходячи з цього факта, можна організувати як несуперечливу і системну єдність. Догмати християнства виявляються, таким чином, не предметом доказу, а вихідною підставою дедукції в картезіанському сенсі, ясними й виразними ідеями, з яких слід робити раціональні висновки, що повністю відповідають вимогам формальної коректності міркувань. Як зазначає Б. Паскаль, «ми пізнаємо істину не лише розумом, але й серцем. Саме серцем ми пізнаємо початкові поняття, і марно розум, що до цього непричетний, намагається їх оскаржити» [5, с. 104].

Насамкінець слід визначити історико-культурний контекст творчості Б. Паскаля, яка в цілому була нетиповою для Європи XVII ст. і була гідно оцінена набагато пізніше. Справа в тому, що в Європі цього періоду щодо релігії і християнства панував деїзм, одним з родоначальників якого по праву вважався Р. Декарт. Як зазначає американський журналіст і релігієзнавець К. Армстронг, «навіть тим, хто бачив недоліки в “універсальній математиці” Декарта, подобалося уявлення про механістичній всесвіт, що завжди і скрізь керувався одними і тими ж ясними законами» [9, с. 224]. І Б. Паскаль, мабуть, був єдиним, «хто бачив, що християнство стоїть на грані великої помилки» [9, с. 225].

Таким чином, творчість Б. Паскаля інтерпретує християнство в екзистенціальному ключі, виділяючи сутнісні відповідності між основними положеннями християнської релігії і сутнісними особливостями буття людини у світі. Такими відповідностями є: по-перше, дуалізм людської природи, який відповідає християнському розумінню людини як дуальної істоти; по-друге, трагізм людини і неминучість смерті, які долаються через звернення до християнської ідеї спасіння як подолання меж природного життя і спасіння людини від первісної природної гріховності; по-третє, відповідність ідеї особистого Бога глибинній людській потребі в досконалості й гармонії; по-четверте, можливість уявлення християнства у вигляді цілісної і формально-несуперечливої системи при допущенні, що вихідні підстави міркування, які приймаються в рамках даної релігії, є істинними. У цілому творчість Б. Паскаля була нетиповою для духовного життя Європи періоду XVII ст., але його аргументація щодо християнської релігії стане джерелом подальших екзистенціальних інтерпретацій християнства в європейській філософії XX ст.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Гольдман Л. Сокровенный Бог / Л. Гольдман ; [пер. с фр. В.Г. Большаков]. – М. : Логос, 2001. – 480 с. – (Сигма).
2. Стрельцова Г.Я. Паскаль и европейская культура / Стрельцова Г.Я. – М. : Республика, 1994. – 495 с.
3. Тарасов Б.Н. «Мыслящий тростник»: Жизнь и творчество Паскаля в восприятии русских философов и писателей / Тарасов Б.Н. – [2-е изд.]. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 896 с., ил. – (Studia philologica).
4. Паскаль Б. Думки / Б. Паскаль ; [пер. з фр. А. Перепадя, О. Хома]. – К. : Дух і літера, 2001. – 704 с.
5. Паскаль Б. Мысли / Б. Паскаль ; [пер. с фр., вступ. ст. и коммент. Ю.А. Гинзбург]. – М. : Изд-во имени Сабашниковых, 1995. – 480 с. – (Памятники мировой литературы).
6. Августин А. Исповедь / Аврелий Августин ; [пер. с лат. М.Е. Сергеенко]. – М. : Канон+, 1997. – 464 с. – (История христианской мысли в памятниках).
7. Кант И. Лекции по этике / Иммануил Кант ; [сост. и общ. ред. А.А. Гусейнова]. – М. : Республика, 2005. – 431 с. – (Библиотека этической мысли).

8. Гайденко П.П. Эволюция понятия науки (XVII – XVIII вв.): Формирование научных программ Нового времени / Гайденко П.П. ; Институт истории естествознания и техники АН СССР. – М. : Наука, 1987.
9. Армстронг К. Биография Бога: Все, что человечество успело узнать / К. Армстронг ; [пер. с англ. Г. Ястребова]. – М. : Эксмо, 2012. – 432 с. – (Религия. История Бога).

*С.А. Стасенко*

**Экзистенциальная апология христианства в творчестве Б. Паскаля**

В данной статье рассматриваются основные аргументы философии Б. Паскаля, в которых дается обоснование христианства как религии, что соответствует глубинной сущности и природе человека. На основании анализа творчества Б. Паскаля делается вывод о том, что экзистенциально-онтологическая аргументация Б. Паскаля является в методологическом аспекте более удобной, чем путь сравнительного анализа различных религий, для обоснования христианства как религии, которая отвечает глубинным смыслам бытия человека.

**Ключевые слова:** апология, экзистенциальный опыт, философия Б. Паскаля, христианство, разум, вера, онтологическое доказательство.

*S. A. Stasenko*

**Existential Apology of Christianity in the works of B. Pascal**

This article discusses the basic arguments of philosophy B. Pascal, which provides the rationale of Christianity as a religion, which corresponds to the essence of human. Based on the analysis of works of B. Pascal, author concluded that the existential-ontological argument B. Pascal in methodological aspect is more convenient than the way of comparative analysis of different religions, to justify Christianity as a religion that meets the profound meaning of human existence.

**Key Words:** Apology, existential experience, philosophy, B. Pascal, Christianity, reason, faith, the ontological argument.

*Стаття надійшла до редакції 05.01.2013.*